

CENTRAL
UNIVERSITY
OF PUNJAB

CENTRAL UNIVERSITY OF PUNJAB

NAAC ACCREDITED 'A' GRADE UNIVERSITY
FIVE STAR RATING UNDER GRIHA-LD MASTER PLAN

RANKED 84th AMONG UNIVERSITY CATEGORY IN N.I.R.F. INDIA RANKINGS 2021
BATHINDA-BADAL ROAD, GHUDDA, BATHINDA, PUNJAB-151401

University Campus Photograph

HIGHLIGHTS

CUPB Institution Innovation Council got a 4-star rating in IIC (2020-21) Annual Performance Result– Page No. 3

Central University of Punjab's Professor elected as a Fellow of the Royal Society of Chemistry, U.K. – Page No. 4

CUPB Vice Chancellor Prof. Tiwari encouraged newly appointed faculty to ensure holistic development of the students – Page No. 5

सुदीक्षा (SUDI KSHA)

A CUPB Newsletter

December 2021 - January, 2022 | Volume 10 (No. 1)

EDITORIAL

The growth of a Higher Education Institution (HEI) can be measured by evaluating various key performance indicators such as the commitment of HEI to developing an ecosystem of innovation and entrepreneurship, the competency of students to qualify for competitive examinations, the impact of research of their scientists at national and international level, etc. We are proud to mention that the Central University of Punjab, Bathinda (CUPB) showcased positive outcomes on these fronts during the period of December 2021–January 2022 as the university obtained a four-star rating during the IIC (2020-2021) Annual Performance Result, the university students outshined in various state/national level competitive examinations, and our faculty elected as a Fellow of the Royal Society of Chemistry.

During this tenure, the university organised a Faculty Induction Programme for 37 newly recruited faculty members. On this occasion, Prof. Raghavendra P. Tiwari, the Vice Chancellor, exhorted the newly appointed teachers to contribute to the development of the university and ensure the holistic development of the youth through quality teaching and cutting-edge research. He expressed hope that the expertise and experience of the newly appointed faculty would enable the university to actualize its mission in a shorter span of time.

To accomplish the vision of providing ample opportunities for the development, the university organized national level workshops/webinars like two-day ICSSR sponsored National Webinar on 'Digitization and Sustainable Business Model Innovation in Rural India'; the five-day AICTE-ATAL sponsored Faculty Development Programme entitled 'Econometric Techniques for Social Sciences'; the two-week Faculty Development Programme on 'Pedagogy and Assessment in Higher Education: NEP2020' and others, in which research scholars and faculty members of various institutions from across the country participated.

Along with academic activities, several departments of the university organized invited lectures on a wide range of topics to help students have a deeper understanding of the subject. In addition, the university held special programmes to educate students and research scholars about patenting strategies and career options beyond academia. Apart from this, the university commemorates national/international days and organizes a series of invited lectures and other activities as a part of the Azadi Ka Amrit Mahotsav programme series.

During this time, the university administration, under the leadership of Vice Chancellor Prof. Raghavendra P. Tiwari, has taken appropriate measures to combat COVIDS-19's third wave. The Newsletter Editorial team applauds the effort of CUPB fraternity for practicing COVID-19 appropriate behaviour and supporting university efforts to ensure the health safety of students, faculty, and staff members.

The December 2020–January 2021 edition of "SUDI KSHA – A CUPB Newsletter" is special, as from this Edition onwards we introduced a separate section on Hindi and Punjabi to promote the contribution of Indian languages in promoting our ancient knowledge systems and preserving our cultural values.

Happy Reading!!!

Warm Regards,

Edition Team

***

Achievements

December 1, 2021: CUPB Institution's Innovation Council got a 4-star rating in IIC (2020-21) Annual Performance Result announced by Ministry of Education

**INSTITUTION'S
INNOVATION
COUNCIL**
(Ministry of Education Initiative)

While strengthening its commitment to develop an ecosystem of innovation and entrepreneurship, the Institution's Innovation Council of the Central University of Punjab, Bathinda (CUPB) achieved a new milestone by obtaining a four-star rating in the IIC 3.0 (2020-21) Annual Performance Result announced by Institution's Innovation Council, MoE's Innovation Cell and AICTE in the December first week.

In IIC 3.0, a total of 70 higher education institutions (HEIs) from across the country got the four-star rating in university category (the highest rating given in IIC 3.0 Annual Performance). CUPB is one of those 70 HEIs to accomplish this milestone for showcasing excellent performance in innovation activities in the year 2020–21. These ratings were given after consideration of various parameters such as the innovation-related activities organized by an HEI to promote

While strengthening its commitment to develop an ecosystem of

entrepreneurship, IPR, and incubation along with student participation in national hackathons.

Prof. Raghavendra P. Tiwari, the Vice Chancellor, dedicated this success to the untiring efforts of the CUPB IIC members. He stated that innovation and entrepreneurship are the key components to actualizing the vision of AtmaNirbhar Bharat and CUPB. IIC is committed to building an innovation ecosystem across different disciplines for innovators and budding entrepreneurs who will contribute to nation building.

On this occasion Prof. R.K. Wusirika, Dean Incharge Academics, Prof. V.K. Garg, Dean Student Welfare, Prof. Anjana Munshi, Dean Research, Shri Kanwalpal Singh Mundra, Registrar and university officials congratulated CUPB IIC members for bringing laurels to the university.

Prof. Monisha Dhiman, President IIC and IQAC Director, thanked CUPB authorities for providing necessary support and ICC members to make IIC activities successful.

***

December 16, 2021: Central University of Punjab students shines in national/state-level competitive examinations and PhD entrance exams of top HEIs

While fulfilling the aspirations of making a bright career in teaching and research, the students studying in the postgraduate programmes of the Central University of Punjab, Bathinda (CUPB) set high benchmarks in various national and state-level competitive examinations for lectureship and research fellowships and PhD Entrance Tests of esteemed Higher Education Institutions (HEIs). As per CUPB Internal Quality Assurance Cell, around 49 students qualified for ICMR/JRF, ICAR-ASRB, UGC-NET /JRF, GATE, and DBT competitive examinations between July–December 2021. In addition to this, 21 students cleared PhD entrance tests at top HEIs in India and abroad in this period.

Among students who have qualified the competitive examinations, Mr. Sayan Gupta, a student of CUPB Dept. of Zoology, has topped the ICMR/JRF Entrance Examination 2021, by obtaining the 1st rank in the "List

of Selected Candidates-Life Sciences JRF 2021" declared by the Indian Council of Medical Research in December 2021.

The Vice Chancellor, Prof. Raghavendra P. Tiwari, congratulated the students who had qualified various competitive exams and PhD Entrance Exams and conveyed his best wishes. He gave the credit for the student's success to the qualified and experienced faculty members who had prepared and motivated them to crack these exams. Prof. Tiwari also shared that the university has established Competitive Examination Cell (CEC) to cater the needs of students. CEC will guide and help the students in the preparation of various competitive examinations.

Prof. Monisha Dhiman, Director IQAC, mentioned that, as envisioned in NEP2020, the Central University of

Punjab focuses on designing programme curriculums based on predefined learning outcomes for each subject programme, which will help the learners to acquire essential and updated knowledge related to their discipline and enable them to prepare for their respective competitive examinations. She added that in addition to qualifying various competitive examinations, students also cleared PhD entrance exams of premier HEIs in India and abroad, such as University of Texas at Arlington (USA), IIT Kanpur, IIT Indore, Bhabha Atomic Research Centre, National Institute of Immunology, etc.

These students are from various departments such as Dept. of Microbiology; Dept. of Biochemistry; Dept. of Pharmacology; Dept. of Geology; Dept. of Botany; Dept. of Applied Agriculture; Dept. of Environmental Science and Technology; Dept. of Zoology; Dept. of Computer Science and Technology; and Dept. of Mathematics and Statistics.

***

January 31, 2022: Central University of Punjab's Professor elected as a Fellow of the Royal Society of Chemistry, U.K.

Prof. Raj Kumar, Dean, School of Health Sciences, and HoD, Dept. of Pharmaceutical Sciences and Natural Products at the Central University of Punjab, Bathinda (CUPB) has been elected as a Fellow of the Royal Society of Chemistry, London (UK) for his remarkable research work in the fields of Medicinal and Pharmaceutical Chemistry.

fellows are elected from the worldwide community of chemists. The elected Fellows are given the designation of Fellow of the Royal Society of Chemistry (FRSC).

On this occasion, Prof. Raghavendra P. Tiwari, the Vice Chancellor, congratulated Prof. Raj Kumar on behalf of the CUPB fraternity for bringing laurels to the university. He mentioned that the prestigious honour of FRSC is only given to an internationally selected group of scientists, and the award of this honour to Prof. Raj Kumar is a recognition to his outstanding contribution to chemistry.

Dr. Raj Kumar earned his Ph.D. (Medicinal Chemistry) in 2007 from NIPER, Mohali. Thereafter, he carried out his postdoctoral training at the University of Maryland Baltimore County (UMBC), USA from 2007-2008. He joined the Central University of Punjab in 2011 and started his research work in the areas of Anticancer Research through the exploration of multiple mechanisms such as EGFR, PKM2, etc., Xanthine oxidase inhibitors for the treatment of hyperuricemia and gout, PDE4, and COX-2 indicators. During his 20 years of research experience, Dr. Raj Kumar has published 93 research papers in high impact factor journals and five patents which have received 3230 citations (h-index 33), edited two books, and authored four book chapters. Under his supervision, a total of 35 M.Pharm. and 4 Ph.D. students have completed their research theses..

***

Vice Chancellor Prof Tiwari congratulating Prof Raj Kumar for being elected as the Fellow of Royal Society of Chemistry

Founded in 1841, the Royal Society of Chemistry (RSC), London, is the world's leading community for advancing excellence in the field of chemical sciences. This professional association acts as a platform for top international scientists to collaborate and make innovation happen. Each year, approximately 50 new

Faculty Induction Programme

January 28, 2022: CUPB Vice Chancellor Prof. Tiwari encouraged the newly appointed faculty to ensure holistic development of the students during the Faculty Induction Program

To appraise the newly appointed faculty members regarding the University's vision, mission, policies, a Faculty Induction Program was organized at Central University of Punjab, Bathinda (CUPB) on January 28, 2022.

On this occasion Vice Chancellor Prof. Raghavendra Prasad Tiwari welcomed 37 newly recruited faculty members appointed during the special recruitment drive and congratulated them for becoming a part of the CUPB teaching fraternity. He shared that the CUPB is a research intensive university and our main objective is to build a student centric learning ecosystem and foster innovation and entrepreneurship among youngsters while ensuring effective implementation of the NEP2020 transformative reforms. He highlighted that the University within a short span of 12 years of its establishment has obtained 84th rank nationwide in the University Category of NIRF Ranking 2021. He shared that the University envisions transforming the young minds to serve humanity through skills and innovation driven teaching and research; values and community outreach and by becoming 'Vocal for Local'. He expressed hope that the expertise and experience of the newly appointed faculty would enable the University to actualize its mission in shorter span of time. Prof. Tiwari exhorted the newly appointed teachers to contribute to the development of the University and ensure holistic development of the youth through quality teaching and cutting-edge research. Owing to limited availability, we need to ensure optimal utilization of resources. He emphasised on quality publications and research grants to be achieved by the faculty. Keeping in view the diverse student, teachers and staff population in the university, we need to develop a cosmopolitan and co-existential frame of mind-set. He also expressed that new teachers should learn from the preachings of Ten Guru Sahibans to take civilization discourse to the higher levels.

During this Faculty Induction Program senior teachers and officials introduced the university working system to the new faculty members. Dean Research Professor Anjana Munshi shared the details the of Research Seed

grant being provided by the university to new teachers for starting research. She also shared the list of funding agencies from where faculty members can apply for research grants. After this, Dean-in-Charge Academic Prof. R.K. Wusirika talked about various academic activities and shared the facilities available in the University. Thereafter Prof. Monisha Dhiman, IQAC Director and IIC President, talked about the best practices adopted at CUPB to ensure transparency in the university system. She asked them to visit the University's website for receiving information about the university.

Vice Chancellor Prof. R.P. Tiwari interacting with new faculty members during Faculty Induction Programme

Addressing the participants, Dean Student Welfare Prof. Vinod Kumar Garg while welcoming the teachers stated that students and faculty in this university represent around 25 States of India and even students from other countries are studying in this university and the newly appointed faculty need to act as catalysts to enable the students of CUPB to contribute in nation building and respect each other's culture and value system.

Towards the end of the programme CUPB administration expressed good wishes for the successful career of new faculty members and ensured them to offer necessary support and comfortable working environment.

***

Azadi Ka Amrit Mahotsav & NSS Activities

December 1, 2021: Poster Making Competition and Special Lecture organized on World Aids Day at Central University of Punjab

On World AIDS Day 2021, the NSS Cell of the Central University of Punjab organized a special lecture and a poster making competition to sensitize youngsters to fight against HIV. Shri Narinder Kumar Bassi, social activist, graced the programme as a keynote speaker.

On this occasion, NSS Volunteers, students and faculty members showed solidarity and support to people living with HIV by wearing a Red Ribbon Badge.

Shri Narinder Bassi addressing the participants

In his keynote address, Shri Narinder Bassi motivated students to join for actualizing the UN theme of World Aids Day 2021 ‘End Inequalities, End AIDS’ by creating social awareness about HIV and myths associated with it. He highlighted that HIV can

only spread from one person to another through unprotected sex, sharing infected needle, contaminated blood transfusions, HIV Mother to child during pregnancy or through breastfeeding. He inspired students to act responsibly and adopt a healthy lifestyle.

During this programme, around 20 teams took part in the Poster Making Competition. In this competition, the first prize was won by the teams of Shivani Dogra and Subhasis. The second prize was bagged by the team of Sneha Gupta, Rupanjana, and Vidhi Sharma. The team of Ishan Singh, Meenakshi and Shubham Kaushik got the third prize.

Students presenting their poster on World AIDS Day

The programme was organized by NSS Programme Officers Dr. Milan Kumar Sharma, Dr. Jyoti Prakash, Dr. Preeti Khetarpal and NSS Office staff Mr. Sukhpal Singh. Faculty and students of the university participated in this programme.

***

December 3, 2021: Special Lecture organized on ‘Sister Nivedita’ organized at Central University of Punjab

As a part of the Azadi ka Amrit Mahotsav programme series, the Central University of Punjab, under the guidance of Vice Chancellor Prof. Raghavendra P. Tiwari, organized a special lecture on Sister Nivedita. The keynote speaker of this programme was Kumari Alkagauri Joshi, Vivekanand Kendra, Kanyakumari.

While addressing the participants, Kumari Alkagauri Joshi stated that Sister Nivedita was a social activist and educator, who worked to uplift the women of India during the freedom struggle. She informed us that Sister Nivedita (Margaret Elizabeth Noble) was born in 1867 in Ireland, where she worked as a teacher after completing her education. She was recognized as an educationist

and intellectual academician in London before she met Swami Vivekananda in 1895. The interaction of Nivedita with Swami Vivekananda not only enlightened her spiritually but also inspired her to dedicate her life to social service.

Kumari Alkagauri Joshi mentioned that the quest of Sister Nivedita to search for the truth motivated her to visit India in 1898 on an invitation from Swami Vivekananda, where she decided to serve the people of India. She shared the work done by Sister Nivedita in promoting women's education, Indian history, and culture. She also highlighted the pivotal role of Sister Nivedita in helping Indian scientist Jagdish Chandra Bose

Kumari Alkagauri Joshi addressing the participants

to publish his path breaking research and motivating writers and philosophers such as Subramanya Bharathi and Aurobindo Ghosh to ignite the spark of freedom through their writings. In this way, Sister Nivedita is an

iconic woman in Indian history who played a major role in the nationalist movement. Towards the end of her talk, Ms. Joshi paid tribute to Sister Nivedita and asserted that her selfless contribution to the upliftment of the Indian people will always be remembered.

The programme commenced with the welcome address by Dr. Kulbhushan Sharma and concluded with a vote of thanks by Dr. R.K. Chaitanya. On this occasion Dr Vipin Pal Singh, Dr Ramanpreet Kaur, Dr. Jyoti Parkash and Dr. Narender, expressed their gratitude towards the esteemed speaker for delivering a scholarly address. Dr Sumedha Dutta felicitated Ms. Joshi, at the end of program. Faculty and students of the university attended this programme.

***

December 17, 2021: Dietitian Camp organized at Central University of Punjab

The NSS Cell of the Central University of Punjab under the patronage of Vice Chancellor Prof. Raghavendra P. Tiwari and in association with the IVY Hospital, Bathinda organized a Dietitian Camp for students faculty and staff of the university.

During this programme medical experts led by Dr. Simmi Sharma, Admin Coordinator, IVY Hospital, Bathinda visited CUPB Campus and provided diet consultation to students and employees.

Glimpse of Health Check Up Camp

***

January 12, 2022: Central University of Punjab organized a webinar on "Swami Vivekananda's role in the freedom struggle" on National Youth Day

Shri K. Raka Sudhakar Rao addressing the participants

On National Youth Day, the Central University of Punjab, Bathinda (CUPB), under the patronage of Vice Chancellor Prof. Raghavendra P. Tiwari, organized a webinar on "Swami Vivekananda's role in the freedom struggle" to channelize the energy of youth for nation

building. The programme was conducted as a part of the Azadi ka Amrit Mahotsav programme series to commemorate the 159th birth anniversary of Swami Vivekananda. Shri K. Raka Sudhakar Rao, Author, Sr. Journalist and Teacher at the Vivekananda Institute of Human Excellence, was the distinguished speaker of this programme.

While addressing the participants, Shri K. Raka Sudhakar Rao stated that Swami Vivekananda was a great Indian Saint who not only represented Indian culture at the international level and guided us on the path of spiritual enlightenment, but his vision has been a source of motivation for many young minds to serve our country and contribute towards the Indian national movement. He talked about the influence of Swami Vivekananda's patriotic views on Sri Aurobindo Ghosh, Hemchandra

Ghosh, Bhupendra Nath Dutta, and other independence warriors of that time. He shared that Swami Ji's teachings of religious acceptance, compassion, and tolerance have guided his devotees, especially Bhagini Nivedita (Margaret Elizabeth Noble), to work towards women empowerment, social upliftment, and nation-building. During his lecture, Shri Sudhakar Rao cited several books and published records to state that the personality and thoughts of Swami Vivekananda inspired the great nationalist leaders of the 20th century, including Mahatma Gandhi, Subhash Chandra Bose, and others, to devote their lives in freedom struggle for India's independence.

The programme commenced with a welcome address by Dr. Narendra. Dr. K. Palsania introduced the keynote speaker. Prof. R.K. Wusirika, Dean Incharge Academic, expressed his gratitude towards the distinguished speaker. He gave a formal vote of thanks towards the end of the programme. Faculty, research scholars, and students from CUPB and other esteemed educational institutions virtually attended this programme.

***

January 23, 2022: Central University of Punjab celebrated Parakram Diwas by hosting a special webinar on Netaji Subhash Chandra Bose

On Parakram Diwas, the Central University of Punjab, Bathinda (CUPB), under the patronage of Vice Chancellor Prof. Raghavendra P. Tiwari, organized a special webinar to commemorate the 125th birth anniversary of Netaji Subhash Chandra Bose as a part of Azadi Ka Amrit Mahotsav programme series. The Guest of Honour and the Keynote Speaker of this programme was Shri Chandra Kumar Bose, the grandnephew of Netaji Subhash Chandra Bose.

Shri Chandra Kumar Bose

While addressing the participants, Shri Chandra Kumar Bose stated that Netaji Subhash Chandra Bose was a legendary freedom fighter who not only challenged the British colonial rule but also worked towards actualizing the vision of complete independence of undivided India. He highlighted that Netaji was a visionary leader who built several international alliances to boost the nation's freedom struggle, revived the Indian National Army (popularly known as the Azad Hind Fauj) and formulated the provisional government of Azad Hind in Manipur in 1943. He discussed the impact of Netaji's Azad Hind Fauj on motivating the British-employed Indian soldiers to revolt against the British government and strengthening the Indian independence movement. He mentioned that the patriotic spirit and the visionary thoughts of Netaji Subhash Chandra Bose related to social equality, women's empowerment, and unity in diversity inspired

the great freedom fighters of India, including the Father of the Nation Mahatma Gandhi, who called Subhash Chandra the "prince among patriots". Shri Chandra Kumar Bose also talked about the significance of Netaji's ideology in the 21st century and asserted that the celebration of Netaji's birth anniversary as Parakram Diwas would certainly inspire citizens to follow his footsteps.

In presidential address, the Vice Chancellor Prof. Raghavendra P. Tiwari, expressed his gratitude towards the distinguished speaker and said that, Netaji was one of the greatest Indian statesmen who convinced the contemporary international leaders such as Adolf Hitler of Germany, General Hideki Tojo, the then Prime Minister of Japan, etc. to support his campaign for an independent India. Prof. Tiwari also mentioned that Neta Ji's vision, alongside the freedom of India, was to make India a secular state whereby people from all faith contribute meaningfully for the growth of the nation. Prof. Tiwari made an appeal to youngsters to take inspiration from Netaji's ideology and work towards actualizing his vision of a united and secular India.

On this occasion, organizers expressed gratitude towards Prof. Gujja Gopal Reddy, Pro-Vice-Chancellor, Mahatma Gandhi Central University, Motihari (Bihar) for his gracious presence. This programme was attended by faculty and students from CUPB and other esteemed educational institutions.

***

January 26, 2022: Central University of Punjab celebrates the 73rd Republic Day of India

The Central University of Punjab observed the 73rd Republic Day of India on its campus today with full enthusiasm and fervour. On this occasion, Vice-Chancellor Prof. Raghavendra P. Tiwari hoisted the National Flag and the University Flag at the university campus. After the flag hoisting ceremony and inspection of the parade, the Vice-Chancellor exchanged Republic Day greetings with the gathering.

Vice Chancellor Prof RP Tiwari hoisting the National Flag during Republic Day Celebrations 2022

While addressing the audience comprising faculty, officers, students, and staff, Prof. Tiwari emphasized on the significance of the three colours and the Ashok Chakra that comprise the National Flag. He exhorted the University fraternity to imbibe what the Tricolour with Chakra symbolizes for the overall progress of the University.

The Vice Chancellor emphasized that the faculty members, employees, and students of the university need to work hard to accomplish the vision and mission of the university for imparting quality education, conducting cutting-edge research, and skilling and up-skilling students to face the challenges of the 21st century life and empowering them to contribute meaningfully towards nation building.

He said that the faculty members and students should leave no stone unturned to contribute towards realizing the three important development paradigms of the Hon'ble Prime Minister of India for nation building, viz., 'Vocal for Local', 'Atam Nirbhar Bharat' and 'Azadi ka Amrut Mahotsav'.

During his address, Prof. Tiwari welcomed thirty-seven new faculty members and appealed to them to embrace Punjabi culture and dedicate themselves to providing

Glimpse of Inspection of Parade during CUPB Republic Day Celebrations 2022

the best training to the young minds enrolled in the university to secure their future. He assured that the University administration is committed to providing proper ambience and enabling the environment for every section of the university fraternity to work to their full potential.

He thanked the Government of India for conferring Padma Awards to four eminent personalities from Punjab in recognition of their significant contributions in various spheres of life.

Vice Chancellor Prof Tiwari delivering Republic Day Address

While delivering a formal vote of thanks, Prof. Vinod K. Garg, Acting Registrar and Dean, Students Welfare, stressed on the need to keep a balance between rights and duties enshrined in the Constitution of India so that everyone in the nation can work, progress, and live harmoniously.

***

National Webinar/FDP Workshops

December 2—3, 2021: Two Days ICSSR Sponsored National Webinar on 'Digitization and Sustainable Business Model Innovation in Rural India' organized at CUPB

The Department of Financial Administration at the Central University of Punjab, CUPB) under the patronage of Vice Chancellor Prof. Raghavendra P. Tiwari successfully organized two-days ICSSR sponsored webinar on the focal theme of 'Digitization and Sustainable Business Model Innovation in Rural India: Pathways for the future' on December 2—3, 2021. More than 90 Participants including research scholars and students from reputed educational institutions attended the inaugural ceremony.

Prof. R.K. Wusiriika, Dean Incharge Academics, delivered the welcome address in the inaugural session. While introducing the webinar theme, Dr. Anand Thakur, Programme Convener and Dean School of Management, mentioned that this National Webinar is an endeavour to bring academia, industry & society to work together to examine the impact of technology intervention on sustainable business model innovation and to contribute towards rural growth & development for accomplishing the vision of AtmaNirbhar Bharat.

Prof. Vinod Kumar Garg, Dean Student Welfare, stated that the deliberations of this workshop will assist the participants in identifying various challenges faced by corporate houses in sustainable business model innovation in the key areas of commerce & management

and motivate them to conduct further research to streamline the ideas to remove these challenges.

Dr Anand Thaur Addressing the participants

During the valedictory session, Dr. Thakur expressed his gratitude towards Prof. Santosh Rangnekar from IIT Roorkee, Prof. Prashant Salwan from IIM Indore, Prof. Ravi Inder Singh from UBS PU Ludhiana, and Prof. Rajesh Verma from MSB LPU for giving their valuable time to join as keynote speakers of this programme. He informed that this two day national webinar will provide opportunity to faculty, research scholars and students to present & publish their contribution through research papers in the conference proceedings.

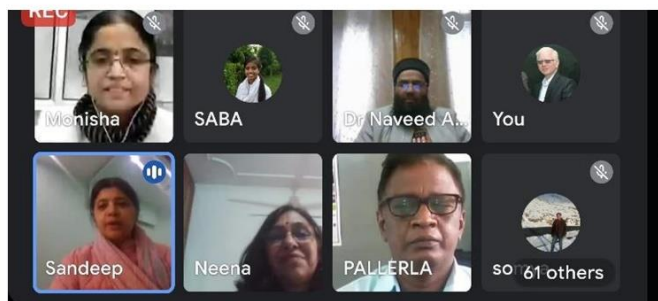
***

December 27—31, 2022: A five-day AICTE-ATAL sponsored Faculty Development Programme entitled 'Econometric Techniques for Social Sciences' held at Central University of Punjab

The Dept. of Economic Studies, Central University of Punjab, Bathinda (CUPB), under the patronage of Vice Chancellor Prof. Raghavendra P. Tiwari successfully organized five-day AICTE-ATAL sponsored Faculty Development Programme entitled 'Econometric Techniques for Social Sciences' from December 27—31, 2021. During this workshop, eminent economists, academicians, and faculty from institutes of national importance deliberated on different sub themes of this programme.

While delivering the welcome address, Prof. Monisha Dhiman, IQAC Director, expressed her gratitude towards the invited speakers. During the valedictory session, Dr. Sandeep Kaur, Workshop Convener and HoD, Dept. of Economic Studies, presented the programme report. She stated that faculty and research scholars from various states attended this workshop and received hands-on training in the broad areas of econometrics in social sciences. Prof. Monisha Dhiman, IQAC Director, expressed her gratitude towards the invited speakers and encouraged the participants to share their

knowledge of econometric analysis with others to enhance the quality of research in their discipline.

Screenshot of the programme

The valedictory address of the programme was delivered by Prof. Neena Malhotra, HoD, Dept. of Economics, GNDU, who was the Chief Guest of the valedictory session. She stated that econometrics has evolved as an interdisciplinary research field in the social sciences discipline which helps us to identify economic

relationships in data through the application of various statistical methods. She praised the workshop’s organizers for selecting relevant topics for the programme.

The five-day FDP workshop featured fourteen expert lecture session during which participants had the opportunity to interact with distinguished speakers such as Prof. Amarjit Singh Sethi (Guru Nanak Dev University, Amritsar), Dr. Nitin Arora (Panjab University, Chandigarh), Prof. Lakhwinder Singh (Punjabi University, Patiala), Dr. Parvinder Singh (CUPB)), Dr. Sandeep Kaur (CUPB), Dr. Khanindra Das (BIMTECH), Dr. Rahul Arora (BITS, Pilani), Dr. Sarbjit Singh (IIM Jammu), Dr. Vijaymohan Pillai (GIFT), Dr. Parveena K (SCMS School of Technology and Management, Cochin), and Dr. Mandeep Kaur (NRHM, Sri Ganganagar).

***

January 5—18, 2022: CUPB successfully organized two-week Faculty Development Programme on ‘Pedagogy and Assessment in Higher Education: NEP2020’

The School of Education of the Central University of Punjab, Bathinda (CUPB) successfully organized a two-week online Faculty Development Programme on "Pedagogy and Assessment in Higher Education: NEP2020" under the PMMMNMTT Self-Sustainability Plan from January 5—18, 2022.

The Chief Guest and keynote speaker of the inaugural session was Prof. Ajmer Singh Malik, Vice Chancellor, Chaudhary Devi Lal University, Sirsa Haryana. More than 60 young faculty from different educational institutions/universities across India have participated in this programme.

CDLU Vice Chancellor Prof Ajmer S Malik addressing the participants

In his keynote address, Prof. Ajmer Singh Malik emphasized that the curricular and pedagogical structure of a higher educational institution (HEI) should support the holistic development of a learner, and NEP2020 has focused our attention on the need for restructuring the education system with the inclusion of

value-based education along with moral and ethical aspects of learning in higher education. To actualize the vision of learner-centric education, he stressed on the formulation of higher education programmes based on the Learning Outcome based Curriculum Framework, multidisciplinary education approach, and flexible entry-exit options. He underlined that an appropriate course curriculum should also be accompanied by engaging pedagogy and formative assessment to provide an optimum learning environment for learners.

The valedictory session of this FDP was conducted on Tuesday under the patronage of Vice Chancellor Prof. Raghavendra P. Tiwari. The keynote speaker on this occasion was Prof. Shashikala Wanjari, former Vice Chancellor, SNTW University, Mumbai.

Prof Shashikala Wanjari addressing the participants

In her keynote address, Prof. Shashikala Wanjari stated that the process of learning completes with the active construction of meaning by learners, and a teacher

should adopt a learner-centric teaching pedagogy to generate self-directed learning ability among learners. She stressed on the need to provide holistic and multidisciplinary education to develop good human beings capable of rational thought and underlined that NEP2020 transformative reforms will pave the way for the creation of an equitable and vibrant knowledge society. She praised the programme organizers for appropriate conceptualization of this programme and motivated participants to utilize the new knowledge gained in this workshop in redesigning curriculum, pedagogy, and assessment tools in line with NEP2020.

Vice Chancellor Prof. R.P. Tiwari addressing the participants

During his presidential address, Prof. Raghavendra P. Tiwari, the Vice Chancellor, mentioned that this FDP enables participants to understand the role of NEP2020 transformative reforms linked to providing experiential teaching, multidisciplinary education, skill development, etc. for the overall development of learners. He inspired the faculty of the Dept. of Education to organize more

practice-oriented workshops to empower the teaching community to practice all NEP2020 reforms at their HEIs.

While presenting the programme report during the valedictory session Dr. Shankar Lal Bika, Programme Convener and Dean, School of Education. said that this two-week long FDP featured 50 lecture sessions by eminent academicians. He also mentioned that approximately 60 participants, including young faculty and research scholars from various Indian states, successfully completed this program. Prof. R.K. Wusirika, Dean Incharge Academics, congratulated the participants.

Dr. Jublee Padmanabhan informed that during this two-week long workshop distinguished speakers from eminent intuitions shared their views such as Prof. Ajmer S. Malik; Prof. R.P. Wadhwa; Prof. Sarika Sharma; Prof. S.P. Malhotra; Prof. Saroj Pandey; Prof. S.K. Bawa; Dr. Bawa Singh; Dr. S.L. Bika; Dr. Thyvagu Suri; Dr. Madhusudhan; Prof. Aejaz Masib; Prof. P.K. Sahoo; Prof. S.K. Yadav; Prof. Nityananda Pradhan; Dr. Jayanthi Narayan; Prof. S.C. Panigarhi; Prof. Asheesh Srivastava; Prof. Nishan S. Deol; Prof. Sunita Vithalrao Magre; Prof. V.N. Yadav; Dr. Vinod Kishor; Prof. Jayndran Amin; Prof. Saroj Bala Yadav; and Prof. C.B. Sharma. Towards the end, she expressed her gratitude towards the invited speakers and gave a formal vote of thanks.

***

Institution’s Innovation Cell & IPR Cell Activity

December 1—3, 2021: Three-day lecture series on Patenting Strategies and Patent Search Exercise successfully organized at CUPB

The Institution's Innovation Council (IIC) and Intellectual Property Rights Cell (IPR Cell) of the Central University of Punjab, Bathinda (CUPB) in collaboration with Innovation-Technology Transfer Office (i-TTO) successfully organized three-day programme for advanced session series on 'Patenting Strategies' from December 1—3, 2021. The keynote speakers of this programme were Ms. Neeta Rai, Project Manager (tech-transfer), i-TTO, and Ms. Pragati Aggarwal, Senior Project Officer, i-TTO.

Ms Neeta Rai addressing the participants

During the programme, Ms. Neeta Rai, Project Manager (tech-transfer), i-TTO, while citing examples of different domains and different types of patents, such as product patents, process patents, device patents, composition patents, patents for substances and apparatus, etc., detailed the five-steps involved in the grant of a patent, i.e., submission of patent application, patent application publication, examination by the IPO, office actions, and patent grant. She highlighted that new products, processes having an inventive step, and products or processes capable of industrial application have a higher scope of patentability. She also shed light on the provisions of the Indian Patent Act, 1970, the 2003 Patent Rules and the 2016 Patent Amendment Rules.

Ms Pragati Aggarwal addressing the participants

Ms. Pragati Aggarwal, Senior Project Officer, i-TTO, discussed the strategies for 'IP Creation, Development, and Management' aiming to increase revenue. She also talked about "patent search methodologies" and

stressed on the importance of correct keyword selection while carrying out a patent search literature review to steer research in the right direction.

In the concluding session, Dr. Preeti Khetarpal, the programme convener, expressed gratitude towards the Hon'ble Vice Chancellor Prof. R.P. Tiwari and the expert speakers. While presenting the programme report, she underlined that the three-day advanced lecture series included a total of six sessions during which keynote speakers interacted with students from 16 departments. Prof. Monisha Dhiman, Director, IQAC, expressed hope that this endeavour will help our faculty and research scholars apply for a good number of patent applications in the near future. Around 500 students and research scholars from different departments of the university participated in this programme.

A total of six sessions were conducted on Patenting Strategies and Patent Search Exercise for students from different departments, viz. Pharmaceutical Sciences and Natural Products; Pharmacology; Chemistry; Environmental Science and Technology; Physics; Geology; Geography; Computer Science and Technology; Computational Sciences; Mathematics and Statistics; Human Genetics and Molecular Medicine; Biochemistry; Microbiology; Applied Agriculture; Botany; and Zoology.

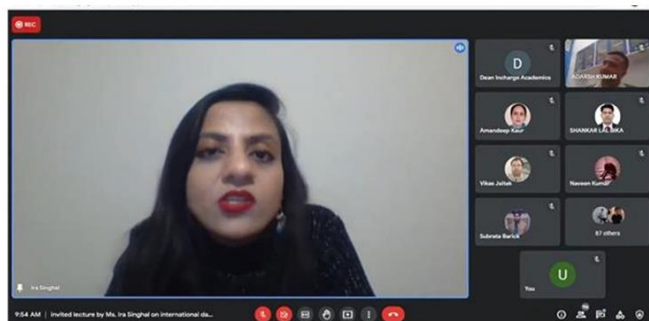
***

Webinars / Invited Lectures & other Activities

December 3, 2021: Special Lecture on "Divyangjan in India: Journey so far"

To commemorate the International Day for Persons with Disabilities, the Central University of Punjab organized a special lecture on "Divyangjan in India: Journey so far". The Internal Committee for students with disabilities of the university conducted this programme under the patronage of Vice Chancellor Prof. Raghavendra P. Tiwari. The keynote speaker of this programme was Ms. Ira Singhal, Indian Administrative Service Officer.

While addressing the participants, Ms. Ira Singhal shared that the state of Divyangjan in a country can not only be identified from the laws and rules formulated by the government but also illustrated from the perceptions of society towards them. She mentioned that couple of decades ago, the families of Divyangjan considered

Keynote Speaker Ms Ira Singhal IAS addressing the participants

them dependent and felt that they could not do anything as there were not enough opportunities for

PwD people to get an education and to become capable. She expressed satisfaction that the assurance of Equal Opportunities, Protection of Rights, and Full Participations through the Persons with Disabilities Act 1995 and UN Convention on Persons with Disability (2006) has contributed to improving the situation of Divyangjan. At the same time, she underlined that the increase in reservation quota for Divyangjan from 3% to 4% under RPWD Act 20016 has given them more opportunities to become self-reliant. She appreciated the efforts of the Election Commission to make elections more inclusive, accessible, and voter-friendly for PwDs and stated that this would help them to utilize their right to vote as a citizen of the country.

In her address, Ms. Ira Singhal stressed on the need for the adoption of inclusive education at schools and

colleges to make Divyangjans capable of contributing the nation's development and to make them socially acceptable. She stated that though the social state of Divyangjan has improved to some extent in the urban areas in the last decade, but more efforts are needed to achieve the goal of an inclusive society in agrarian rural India for which we all have to work together.

At the start, Dr. Pradeep Kumar welcomed all participants. Prof. R.K. Wusirika, Dean Incharge Academics, introduced the keynote speaker. Towards the end, Prof. Amandeep Kaur, Chief Warden Girls' Hostel gave the formal vote of thanks. Faculty, staff and students of the University attended this programme.

***

December 10, 2021: International Human Rights Day 2021 celebrated at Central University of Punjab

The Department of Law of the Central University of Punjab, Bathinda (CUPB), under the guidance of Vice Chancellor Prof. Raghavendra P. Tiwari, celebrated International Human Rights Day 2021 by organizing a special invited lecture by Prof. Balraj Chauhan, former Vice Chancellor of Dharmashastra National Law University, Jabalpur.

The programme commenced with the welcome address by Prof. Tarun Arora, Dean, School of Legal Studies, wherein he shared that this year's UN theme for International Human Rights Day is 'Equality – non-discrimination is at the heart of human rights.' This was followed by the introduction of a keynote speaker by Dr. Deepak Chauhan, HoD, Dept. of Law.

In his address, Prof. Balraj Chauhan stated that the concept of human rights emerged in the year 539 BC when Cyrus the Great declared that all people had the right to choose their own religion. He talked about various important events that occurred during the history of human rights and stressed that the Universal Declaration of Human Rights (UDHR) in 1948 by United Nations was the milestone in the journey of human rights as its principles have been incorporated into the constitutions of various countries, including the Constitution of India. He discussed various types of human rights, like economic, social, cultural, civil, political etc. and highlighted that the human rights not

only empower a person to live their life freely but also play a vital role in the creation of an equitable society. He cited various judgments of the judiciary to highlight the shift in the judicial approach for Human Rights from protectionist to seamless to pragmatic in the changing times. Prof. Balraj Chauhan highlighted that the concept of human rights has its roots in human dignity and public morality, and legal practitioners need to see it in a holistic perspective for the betterment of society.

Prof Balraj Chauhan addressing the participants

Towards the end, Dr. Puneet Pathak gave the formal vote of thanks. He expressed his gratitude towards the esteemed speaker for inspiring everyone to respect each other's rights and work towards the creation of an equitable and inclusive society. The programme was attended by Dr. Sukhwinder Kaur, research scholars and university students.

***

December 22, 2021: National Mathematics Day celebrated at Central University of Punjab

To commemorate the 134th birth anniversary of the great Indian mathematician Srinivasa Ramanujan, the Department of Mathematics and Statistics, Central University of Punjab, Bathinda, under the patronage of Vice Chancellor Prof. Raghavendra P. Tiwari, organized a special programme on the occasion of National Mathematics Day. The programme featured an invited talk on the "Life and Mathematical Legacy of Srinivasa Ramanujan" by Dr. Tapas Chatterjee, Dept. of Mathematics, IIT Ropar. In addition to this, several activities such as poster presentations, speech competitions, and rangoli competitions were organized for students.

Prof. Gauree Shankar addressing the participants

The programme commenced with the welcome address by Prof. Gauree Shankar, HoD, Dept. of Mathematics and Statistics, Central University of Punjab, Bathinda, in which he discussed the importance of mathematics in our daily life. He spoke about the contributions of the great Indian mathematicians of the 19th and 20th centuries, such as Srinivasa Ramanujan, P.C. Mahalanobis, C.R. Rao, etc., alongside the legendary Indian mathematicians of the classical period, particularly Aryabhata, Varahamihira, Brahmagupta, Bhaskara I, Mahavira, Bhaskara II, Madhava, and others, in giving broader and clearer shape to different branches of mathematics.

Addressing the participants via online mode, Dr. Tapas Chatterjee shared the life story of Srinivasa Ramanujan and highlighted Ramanujan's contributions regarding fractions, infinite series, number theory, elliptic functions, mathematical analysis, etc. While discussing

the great mathematician's childhood struggles, he remarked that despite failing to excel in other subjects, Ramanujan's deep interest in mathematics enabled him to excel in this discipline. He shared that the original notebooks of Ramanujan's research work are preserved in the University of Madras library. He also showed the digitized version of Ramanujan's letters written to G.H. Hardy shed light on their joint research work. He stated that Ramanujan's research work in the field of mathematics was appreciated by prestigious organizations including the Royal Society of London. He concluded his talk by stating that Ramanujan's life journey inspires the research scholars to make persistent efforts to create new knowledge.

Dr. Tapas Chatterjee addressing the participants

Prof. R.K. Wusirika, Dean Incharge Academics, stated that the mathematics subject helps students to nurture their reasoning, critical thinking, and problem-solving abilities. He stated that commemorations of the National Mathematics Day will motivate students and research scholars to create new knowledge in this field by drawing inspiration from Srinivasa Ramanujan.

During this programme, students demonstrated their talent in various activities. In the speech competition, Harmandeep Kaur stood on top. In poster presentation competition, the pair of Sourav Kumawat and Shivank Pal won the first prize. The Rangoli Competition was won by the Payal and Neetu's team.

Towards the end, Dr. Harmanpreet Singh Kapoor gave a formal vote of thanks. The programme was attended by faculty and students of the university.

***

December 24, 2021: An Invited Lecture on 'Discourse Analysis: An Overview' organized at Central University of Punjab

The Department of English, Central University of Punjab, Bathinda hosted an invited lecture on 'Discourse Analysis: An Overview'. The keynote speaker for the event was Dr. Gurupdesh Singh, former Head of the Department and Professor (retd.), Department of English, Guru Nanak Dev University, Amritsar.

While addressing the participants, Dr. Gurupdesh Singh stated that discourse analysis is the study of spoken or written language in relation to its social context in order to comprehend how individuals interact and communicate their message to others. He discussed how discourse analysis is becoming more popular as a subject of study in language departments, alongside humanities and social science disciplines. He emphasized that discourse as a linguistic identity has two crucial components: cohesion and coherence, which can only be assessed by identifying discourse's reference, conjunction, substitution, parallelism, staging, representation, and style. To grasp the interactional text of a discourse, he stressed on the importance of knowing speech acts, conversation maxims (clarity, quality, quantity, and relevance of content), cooperative principles, tone indication, chain of signs, and word knowledge. Furthermore, he gave an extensive overview of different approaches to discourse

analysis using examples from an array of literary, conversational, and theoretical texts. The lecture was followed by a question-and-answer session.

Prof Gurupdesh Singh addressing the participants

The programme commenced with a welcome note by Dr. Shahila Zafar, Associate Professor and Head, Department of English, Central University of Punjab, which was followed by an introduction to the keynote speaker. At the end, Dr. Vipin Pal Singh, Associate Professor, English, delivered a vote of thanks. The online programme was attended by more than a hundred participants from the Central University of Punjab and other institutions.

***

10 जनवरी 2022: पंजाब केन्द्रीय विश्वविद्यालय बठिंडा में विश्व हिंदी दिवस 2022 पर विशिष्ट व्याख्यान का आयोजन

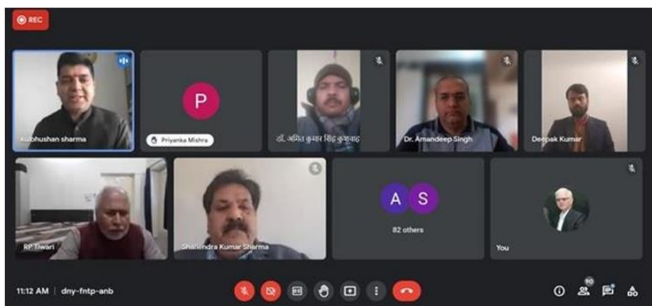
विश्व हिंदी दिवस के अवसर पर पंजाब केन्द्रीय विश्वविद्यालय बठिंडा के हिंदी विभाग द्वारा कुलपति आचार्य राघवेन्द्र प्रसाद तिवारी के संरक्षण में आभासी पटल के माध्यम से 'हिंदी का वैश्विक परिदृश्य' विषयक विशिष्ट व्याख्यान का आयोजन किया गया। विक्रम विश्वविद्यालय, उज्जैन के कुलानुशासक आचार्य शैलेन्द्र शर्मा इस कार्यक्रम में मुख्य अतिथि के रूप में सम्मिलित हुए।

देश के विभिन्न हिस्सों से इस कार्यक्रम में भाग ले रहे प्रतिभागियों को संबोधित करते हुए आचार्य शैलेन्द्र शर्मा ने कहा कि हमारी राजभाषा हिंदी भारतीय संस्कृति की मूल भावना वसुधैव कुटुम्बकम् की संवाहिका है तथा इस भाषा ने विश्व बंधुत्व की भावना को प्रवाह देते हुए देश

और दुनिया को एक सूत्र में आगे बढ़ने का मार्ग प्रशस्त किया है। उन्होंने गोस्वामी तुलसीदास और संत कबीर द्वारा रचित हिंदी साहित्य की प्रसिद्ध रचनाओं तथा देश के महान स्वतंत्रता सेनानियों द्वारा लोक चेतना को जागृत करने हेतु हिंदी भाषा के प्रयोग द्वारा जन-जन में हिंदी की महत्ता को रेखांकित किया। उन्होंने हिंदी भाषा की विभिन्न भाषाओं के साथ घनिष्ठ सहभागिता को रेखांकित करते हुए दुनिया में हिंदी के विभिन्न क्षेत्रीय बोली रूपों का उल्लेख किया। उन्होंने कहा कि भारत के नागरिकों और विश्व भर में प्रवासी भारतीयों द्वारा संपर्क भाषा के रूप में हिंदी के प्रचार-प्रसार में दिए अमूल्य योगदान ने न सिर्फ हिंदी भाषा को दुनिया की सर्वाधिक बोले जाने वाली भाषाओं की सूची में सम्मिलित किया बल्कि इंटरनेट

एवं आईसीटी कंपनियों को डिजिटल प्लेटफार्म पर लोगों को अंग्रेजी भाषा के अतिरिक्त हिंदी भाषा में अपनी अभिव्यक्ति की स्वाधीनता प्रदान करने के लिए प्रेरित भी किया।

को बढ़ावा देने में देश की गौरवशाली भाषा हिंदी की भूमिका पर प्रकाश डालते हुए युवाओं से शुद्ध हिंदी शब्दावली को अपने दैनिक जीवन में अपनाने के लिए प्रोत्साहित किया।

कार्यक्रम का स्क्रीनशॉट

अपने अध्यक्षीय उद्बोधन में कुलपति आचार्य राघवेन्द्र प्रसाद तिवारी ने भारतीय संस्कृति, परंपरा और संस्कारों

कार्यक्रम के आरंभ में डॉ. कुलभूषण शर्मा ने सभी का अभिनंदन करते हुए विश्व हिंदी दिवस के महत्व पर प्रकाश डाला। डॉ. दीपक पांडेय ने मुख्य वक्ता का परिचय दिया। अंत में हिंदी विभागाध्यक्ष डॉ. राजेंद्र कुमार सेन ने मुख्य वक्ता के प्रति आभार व्यक्त किया तथा औपचारिक धन्यवाद ज्ञापन दिया। इस कार्यक्रम में विश्वविद्यालय के शिक्षकों, कर्मचारियों और विद्यार्थियों सहित देश के विभिन्न संस्थानों के 100 से अधिक प्रतिभागियों ने भाग लिया।

***

Invited Lectures (In brief)

Eminent academicians enlightened students during Invited Lectures organized by CUPB

Dr. Kartik Sunagar

December 7, 2021: The Department of Zoology of the Central University of Punjab under the patronage of Vice Chancellor Prof. Raghavendra P. Tiwari organized a lecture on "Deadly Innovations, the fascinating world of snake venoms". The keynote speaker of this programme was Dr. Kartik Sunagar, Evolutionary Venomics

Labs, IISC Bangalore.

Dr. Jini K Gopinath

December 7, 2021 – The Dept. of Psychology of the Central University of Punjab organized a Webinar on Hypnotherapy by Dr. Jini K Gopinath, Consultant Clinical Psychologist and Certified Clinical Hypnotherapist., Mind Matters Clinic, Bangalore.

Dr. Pankaj Kumar

December 11, 2021: The Dept of Geology of the Central University of Punjab in association with Indian Physics Association Colloquium organized a special lecture on "Time Stamping the past with an ion accelerator" by Dr. Pankaj Kumar (IUAC, New Delhi).

Dr. Venkata Palle

December 15, 2021 – CUPB Training and Placement Cell and Dept. of Chemistry organized an Invited Talk on "Employable Graduates: The Employer's Perspective" by Dr. Vankata Palle, Sr. Vice President-Discovery Research, Lupin Research Park

Pune, Maharashtra

Dr. Singdha Gupta and Dr. Ritutama Ghosh

December 26, 2021: The Dept. of Microbiology of the Central University of Punjab organized a Seminar-cum-Discussion on "Exploring Career options beyond Academia". The keynote speakers of this programme were Dr. Snigdha Gupta, Present Healthcare Group and Dr. Ritutama Ghosh, Dr. Reddy's Laboratories. The Coordinator of this event was Dr. Nasir Salam.

Student Achievements

Paper Presentation by students in National & International Conferences

Sr. No.	Department	Name of Student and Faculty	Details
1	Psychology	Faseeha K Nasarudeen, M.A First year)	Nasarudeen, F. K., & Marykutty, P.J. (February 2022). Emotional intelligence and learning styles in the academic achievement of college students. Paper presented at Dr. V. K. Alexander Memorial National Seminar on 'True to Self with Work and Life' organized by the Research and Post Graduate Department of Psychology, Union Christian College, Aluva Kerala.
2	Psychology	Sooryapriya V. M (M.A Second year)	Sooryapriya V. M. (February, 2022). The relationship of parenting style towards decision making and social anxiety among adolescents. Paper presented at International Conference on Positive Parenting (ICPP-2022) organized by the Department of Psychology and the IQAC, Christ Nagar College, Maranalloor, Trivandrum in association with Assumption University of Thailand & Professional Psychologists of Kerala.
3.	Psychology	Fayiz P V & Dr. Anugraha Merin Rajan, Assistant Professor	Fayiz, P.V., & Rajan, A. M . (March, 2022). Religiosity and existential crisis among youth of Kerala. Paper presented at 31st Convention of National Academy of Psychology 2021-2022 organized by the Psychophysiology Laboratory, Department of Humanities and Social Sciences, Indian Institute of Technology Bombay.
4.	Psychology	Sanju P J & Dr. Anugraha Merin Rajan, Assistant Professor	Sanju, P.J., & Rajan, A. M . (March, 2022). Social avoidance and magical ideation among writers In Kerala. Paper presented at 31st Convention of National Academy of Psychology 2021-2022 organized by the Psychophysiology Laboratory, Department of Humanities and Social Sciences, Indian Institute of Technology Bombay.

The List of students defended Ph.D. Thesis (December 2021 to January 2022)

Sr. No.	Registration Number	Name	Department	Viva held date
1	CUPB/MPh-PhD/SLLC/CPL/2013-14/11	Shafayat Hussain Bhat	Comparative Literature	03.12.2021
2	17phdlaw03	Nishant Kumar	Law	03.12.2021
3	15phdpls01	Radheshyam Yadav	Biochemistry and Microbial Sciences	17.12.2021
4	CUPB/MPh-PhD/SLLC/CPL/2013-14/02	Sapanpreet Kaur	Comparative Literature	03.01.2022
5	15phdedu07	Amandeep Kaur	Education	03.01.2022

Grants Sanctioned

Details of Project from 01.12.2021 to 31.01.2022

Sr. No.	Name of the P.I./ Faculty	Project Title	Funding Agency	Sanctioned Amount
1	Dr, Virender Singh, Department of Chemistry	Elemental Sulfur as a Powerful Reagent/Redox Catalyst for the Synthesis of Biological Potential Sulfur Embedded Organic Frameworks	DST-SERB	3,978,832
2	Dr. Pankaj Bhardwaj, Department of Botany	Population structure, Genetic Diversity and Genome Wide Association Studies (GWAS) for fiber quality in natural populations of <i>Calotropis sp.</i> of The Great Indian Thar Desert	DST-SERB	4,925,382
3	Prof. Anil K. Mantha Department of Zoology	Evaluation of neuroprotective role of <i>Picorhiza Kurroa</i> (Kutki) on organophosphate pesticides (OPPs) pestered neurodegenerative responses in Alzheimer's disease model Study	DST-SERB	5,364,120
Total				14,268,334

RESEARCH PUBLICATIONS

List of Research Publications

- Agashe, D., Maheshwary, S., Pattanaik, J. K., Prakash, J., Bhatt, P., Arya, S. S., Chatterjee, S., Kumar, P., Singh, P., Abbas, N., Sharma, C. S., Chaudhuri, C. R., & Devi, P. (2022). Career challenges for young independent researchers in India. *Current Science*, 122(2), 135–143. <https://doi.org/10.18520/cs/v122/i2/135-143>
- Aggarwal, R., Swati, S., Kumar, V., Singh, R., Kajal, A., & Saini, D. (2022). Design, synthesis, and biological evaluation of N-[1-(6'-chloropyridazin-3'-yl)-3-(4"-substitutedphenyl)-1H-pyrazole-5-yl]alkanamides as anti-inflammatory agents. *Drug Development Research*. <https://doi.org/10.1002/ddr.21912>
- Arora, S., Joshi, G., Chaturvedi, A., Heuser, M., Patil, S., & Kumar, R. (2022). A Perspective on Medicinal Chemistry Approaches for Targeting Pyruvate Kinase M2. *Journal of Medicinal Chemistry*, 65(2), 1171–1205. <https://doi.org/10.1021/acs.jmedchem.1c00981>
- Banerjee, P., Jain, A., Kumar, U., & Senapati, S. (2021). Epidemiology and genetics of granulomatosis with polyangiitis. *Rheumatology International*, 41(12), 2069–2089. <https://doi.org/10.1007/s00296-021-05011-1>
- Banjare, L., Jain, A. K., & Thareja, S. (2021). Dual Aromatase-Sulphatase Inhibitors (DASIs) for the Treatment of Hormone Dependent Breast Cancer. *Mini-Reviews in Medicinal Chemistry*, 21(20), 3144–3165. <https://doi.org/10.2174/1389557521666210119123840>
- Bari, V. K., Nassar, J. A., & Aly, R. (2021). CRISPR/Cas9 mediated mutagenesis of MORE AXILLARY GROWTH 1 in tomato confers resistance to root parasitic weed *Phelipanche aegyptiaca*. *Scientific Reports*, 11(1). <https://doi.org/10.1038/s41598-021-82897-8>
- Bejar, C. A., Goyal, S., Afzal, S., Mangino, M., Zhou, A., van der Most, P. J., Bao, Y., Gupta, V., Smart, M. C., Walia, G. K., Verweij, N., Power, C., Prabhakaran, D., Singh, J. R., Mehra, N. K., Wander, G. S., Ralhan, S., Kinra, S., Kumari, M., ... Sanghera, D. K. (2021). A Bidirectional Mendelian Randomization Study to evaluate the causal role of reduced blood vitamin D levels with type 2 diabetes risk in South Asians and Europeans. *Nutrition Journal*, 20(1). <https://doi.org/10.1186/s12937-021-00725-1>

- Beura, S. K., Panigrahi, A. R., Yadav, P., Agrawal, S., & Singh, S. K. (2022). Role of Neurons and Glia Cells in Wound Healing as a Novel Perspective Considering Platelet as a Conventional Player. *Molecular Neurobiology*, 59(1), 137–160. <https://doi.org/10.1007/s12035-021-02587-4>
- Bhardwaj, A., Nag, S., Dahiya, A., Pandey, P., Arora, M., & Babu, J. N. (2022). Effect of Pyrolysis Temperature on Mechanistic Transformation for Adsorption of Methylene Blue on Leached Rice-Straw Biochar. *Clean - Soil, Air, Water*. <https://doi.org/10.1002/clen.202100108>
- Čerňanský, A., Singh, N. P., Patnaik, R., Sharma, K. M., Tiwari, R. P., Sehgal, R. K., Singh, N. A., & Choudhary, D. (2022). The Miocene fossil lizards from Kutch (Gujarat), India: A rare window to the past diversity of this subcontinent. *Journal of Paleontology*, 96(1), 213–223. <https://doi.org/10.1017/jpa.2021.85>
- Chairmadurai, A., Jain, S. K., Jain, A., & Prakash, H. (2022). Rapid Arc-SBRT: Non-Invasive Immune Adjuvant for Advanced Stage Non-Small Cell Lung Carcinoma. *Anti-Cancer Agents in Medicinal Chemistry*, 22(2), 202–205. <https://doi.org/10.2174/1871520621666210322105641>
- Chauhan, V. K., Dhanial, N. K., Lokya, V., Bhuvanachandra, B., Padmasree, K., & Dutta-Gupta, A. (2021). Midgut aminopeptidase N expression profile in castor semilooper (*Achaea janata*) during sublethal Cry toxin exposure. *Journal of Biosciences*, 46(1). <https://doi.org/10.1007/s12038-021-00148-4>
- Chhichholiya, Y., Suryan, A. K., Suman, P., Munshi, A., & Singh, S. (2021). SNPs in miRNAs and Target Sequences: Role in Cancer and Diabetes. *Frontiers in Genetics*, 12. <https://doi.org/10.3389/fgene.2021.793523>
- Chinke, S. L., Berhe, S., & Alegaonkar, P. S. (2021). High Speed Projectile Sensor: Design, Development and System Engineering. *IEEE Sensors Journal*, 21(23), 27062–27068. <https://doi.org/10.1109/JSEN.2021.3120078>
- Chinke, S. L., Sandhu, I. S., & Alegaonkar, P. S. (2021). Blast mitigation properties of porous nano-carbon. *Diamond and Related Materials*, 120. <https://doi.org/10.1016/j.diamond.2021.108691>
- Dhanya, M. S. (2022). Perspectives of Agro-Waste Biorefineries for Sustainable Biofuels. *Energy, Environment, and Sustainability*, 207–232. https://doi.org/10.1007/978-981-16-8682-5_8
- Dhapola, R., Hota, S. S., Sarma, P., Bhattacharyya, A., Medhi, B., & Reddy, D. H. K. (2021). Recent advances in molecular pathways and therapeutic implications targeting neuroinflammation for Alzheimer's disease. *Inflammopharmacology*, 29(6), 1669–1681. <https://doi.org/10.1007/s10787-021-00889-6>
- Dhapola, R., Sarma, P., Medhi, B., Prakash, A., & Reddy, D. H. K. (2022). Recent Advances in Molecular Pathways and Therapeutic Implications Targeting Mitochondrial Dysfunction for Alzheimer's Disease. *Molecular Neurobiology*, 59(1), 535–555. <https://doi.org/10.1007/s12035-021-02612-6>
- Fayaz, M., & Kaur, S. (2022). India's Merchandise Exports to Asia: A Constant Market Share Analysis. *Foreign Trade Review*. <https://doi.org/10.1177/00157325211072923>
- Ganie, H. A., Choudhary, A., & Baranwal, S. (2022). Structure, regulation, and host interaction of outer membrane protein U (OmpU) of *Vibrio* species. *Microbial Pathogenesis*, 162. <https://doi.org/10.1016/j.micpath.2021.105267>
- Govindan, R., Banerjee, P., Dhanial, N. K., & Senapati, S. (2021). FTIR based approach to study EnaC mechanosensory functions. *Progress in Biophysics and Molecular Biology*, 167, 79–86. <https://doi.org/10.1016/j.pbiomolbio.2021.07.004>
- Goyal, S., Tanigawa, Y., Zhang, W., Chai, J.-F., Almeida, M., Sim, X., Lerner, M., Chainakul, J., Ramiu, J. G., Seraphin, C., Apple, B., Vaughan, A., Muniu, J., Peralta, J., Lehman, D. M., Ralhan, S., Wander, G. S., Singh, J. R., Mehra, N. K., ... Sanghera, D. K. (2021). APOC3 genetic variation, serum triglycerides, and risk of coronary artery disease in Asian Indians, Europeans, and other ethnic groups. *Lipids in Health and Disease*, 20(1). <https://doi.org/10.1186/s12944-021-01531-8>
- Gupta, K. B., Kaur, S., Dhiman, M., & Mantha, A. K. (2022). Methods to Assess Oxidative DNA Base Damage Repair of Apurinic/Apyrimidinic (AP) Sites Using Radioactive and Nonradioactive Oligonucleotide-Based Assays. *Methods in Molecular Biology (Clifton, N.J.)*, 2413, 155–163. https://doi.org/10.1007/978-1-0716-1896-7_16
- Halder, A., Biswas, R., Kushwaha, P. P., Halder, K. K., Ahmed, I., Singh, H., Kumar, S., & Halder, K. K. (2022). Green Synthesis of Bimetallic Au/Ag Nanostructures Using Aqueous Extract of *Eichhornia crassipes* for Antibacterial Activity. *BioNanoScience*. <https://doi.org/10.1007/s12668-022-00950-w>
- Jain, A., Mehra, R., Garhwal, R., Rafiq, S., Sharma, S., Singh, B., Kumar, S., Kumar, K., Kumar, N., & Kumar, H. (2022). Manufacturing and characterization of whey and stevia-based popsicles enriched with concentrated beetroot juice. *Journal of Food Science and Technology*. <https://doi.org/10.1007/s13197-022-05364-w>
- K N, Y., T, P. D., P, S., S, K., R, Y. K., Varjani, S., AdishKumar, S., Kumar, G., & J, R. B. (2022). Lignocellulosic biomass-based pyrolysis: A comprehensive review. *Chemosphere*, 286. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2021.131824>
- Kaur, D., Agrahari, M., Bhattacharya, A., & Bhattacharya, S. (2022). The non-LTR retrotransposons of *Entamoeba*

- histolytica: genomic organization and biology. *Molecular Genetics and Genomics*, 297(1). <https://doi.org/10.1007/s00438-021-01843-5>
- Kaur, J., & Yagalakshmi, K. N. (2022). Degradation of n-hexanoyl homoserine lactone with quorum quenching bacteria immobilised magnetic nanocomposite beads. *Environmental Technology (United Kingdom)*, 43(6), 885–892. <https://doi.org/10.1080/09593330.2020.1811389>
- Kaur, M., Sharma, P., Kaur, R., & Khetarpal, P. (2022). Increased incidence of spontaneous abortions on exposure to cadmium and lead: a systematic review and meta-analysis. *Gynecological Endocrinology*, 38(1), 16–21. <https://doi.org/10.1080/09513590.2021.1942450>
- Kaur, P., Singla, N., & Singh, S. (2021). Role of Contract Farming in Crop Diversification and Employment Generation: Empirical Evidence from Indian Punjab. *Millennial Asia*, 12(3), 350–366. <https://doi.org/10.1177/09763996211051300>
- Kaur, S., Gupta, K. B., Kumar, S., Upadhyay, S., Mantha, A. K., & Dhiman, M. (2022). Methods to Detect Nitric Oxide and Reactive Nitrogen Species in Biological Sample. *Methods in Molecular Biology*, 2413, 69–76. https://doi.org/10.1007/978-1-0716-1896-7_9
- Kaur, S., Verma, H., Dhiman, M., Tell, G., Gigli, G. L., Janes, F., & Mantha, A. K. (2021). Brain Exosomes: Friend or Foe in Alzheimer's Disease? *Molecular Neurobiology*, 58(12), 6610–6624. <https://doi.org/10.1007/s12035-021-02547-y>
- Koul, S., Kumar, M., Khurana, S. S., Mushtaq, F., & Kumar, K. (2022). An efficient approach for copy-move image forgery detection using convolution neural network. *Multimedia Tools and Applications*. <https://doi.org/10.1007/s11042-022-11974-5>
- Kour, B. (2021). Space–time fractional nonlinear partial differential system: Exact solution and conservation laws. *Pramana - Journal of Physics*, 95(4). <https://doi.org/10.1007/s12043-021-02205-x>
- Kumar, B., Reddy, M. S., Dwivedi, K. D., Dahiya, A., Babu, J. N., & Chowhan, L. R. (2022). Synthesis of in situ immobilized iron oxide nanoparticles (Fe₃O₄) on microcrystalline cellulose: Ecofriendly and recyclable catalyst for Michael addition. *Applied Organometallic Chemistry*, 36(1). <https://doi.org/10.1002/aoc.6455>
- Kumar, I., Shome, M. K., Verma, J. K., & Kumar, A. (2021). CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT (CRM) IN THE PUBLIC AND PRIVATE SECTOR BANKS IN BIHAR: A COMPARATIVE STUDY. *International Journal of Management and Sustainability*, 10(4), 114–122. <https://doi.org/10.18488/journal.11.2021.104.114.122>
- Kumar, P., Erturk, V. S., Murillo-Arcila, M., Banerjee, R., & Manickam, A. (2021). A case study of 2019-nCoV cases in Argentina with the real data based on daily cases from March 03, 2020 to March 29, 2021 using classical and fractional derivatives. *Advances in Difference Equations*, 2021(1). <https://doi.org/10.1186/s13662-021-03499-2>
- Kumar, P., Erturk, V. S., Yusuf, A., & Sulaiman, T. A. (2021). Lassa hemorrhagic fever model using new generalized Caputo-type fractional derivative operator. *International Journal of Modeling, Simulation, and Scientific Computing*, 12(6). <https://doi.org/10.1142/S1793962321500550>
- Kumari, S., Kumar, A., Kumar, A., Kumar, V., Thakur, V. N., Kumar, A., Goyal, P. K., Gaur, A., Arya, A., & Sharma, A. L. (2022). Enhanced Curie temperature and superior temperature stability by site selected doping in BCZT based lead-free ceramics. *Ceramics International*. <https://doi.org/10.1016/j.ceramint.2022.01.260>
- Mahapatra, S., Yadav, R., & Ramakrishna, W. (2022). Bacillus subtilis impact on plant growth, soil health and environment: Dr. Jekyll and Mr. Hyde. *Journal of Applied Microbiology*. <https://doi.org/10.1111/jam.15480>
- Mishra, P. K., & Mishra, S. K. (2022). Is the Impact of COVID-19 Significant in Determining Equity Market Integration? Insights from BRICS Economies. *Global Journal of Emerging Market Economies*. <https://doi.org/10.1177/09749101211070960>
- Mondal, K., Megha, Banerjee, A., Fortunelli, A., Walter, M., & Moseler, M. (2022). Ab Initio Modeling of the ZnO-Cu(111) Interface. *Journal of Physical Chemistry C*, 126(1), 764–771. <https://doi.org/10.1021/acs.jpcc.1c09170>
- Mushtaq, M., Pany, S., & Meena, B. L. (2022). Mental Fatigue and Value Conflict Among Secondary School Students: A Cultural Analysis of Punjab and Jammu & Kashmir. *International Journal of Special Education*, 37(2), 125–136. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85123342911&partnerID=40&md5=b43c29bf6b17dbffd74902b51e9a8c64>
- Nandabalan, Y. K., Garg, V. K., Labhsetwar, N. K., & Singh, A. (2022). Preface. *Energy, Environment, and Sustainability*, v–vii. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85123615208&partnerID=40&md5=38d97c3ee95b8f3fa349d9f50d89488b>
- Navik, U., Rawat, K., & Tikoo, K. (2022). L-Methionine prevents β -cell damage by modulating the expression of Arx, MafA and regulation of FOXO1 in type 1 diabetic rats. *Acta Histochemica*, 124(1).

<https://doi.org/10.1016/j.acthis.2021.151820>

- Navik, U., Sheth, V. G., Khurana, A., Jawalekar, S. S., Allawadhi, P., Gaddam, R. R., Bhatti, J. S., & Tikoo, K. (2021). Methionine as a double-edged sword in health and disease: Current perspective and future challenges. *Ageing Research Reviews*, 72. <https://doi.org/10.1016/j.arr.2021.101500>
- Pandith, S. A., Dhar, N., Bhosale, S., Barvkar, V. T., Razdan, S., Shah, M. A., & Lattoo, S. K. (2022). Molecular characterization and differential expression of an aromatic heptaketide producing type III plant polyketide synthase from Himalayan rhubarb. *Plant Biotechnology Reports*. <https://doi.org/10.1007/s11816-022-00741-5>
- Pattayat, S. S., Parida, J. K., & Awasthi, I. C. (2022). Reducing Rural Poverty Through Non-farm Job Creation in India. *Indian Journal of Labour Economics*. <https://doi.org/10.1007/s41027-022-00359-9>
- Pradhan, R. K., & Ramakrishna, W. (2022). Transposons: Unexpected players in cancer. *Gene*, 808. <https://doi.org/10.1016/j.gene.2021.145975>
- Prashar, V., Arora, T., Singh, R., Sharma, A., & Parkash, J. (2021). Interplay of KNDy and nNOS neurons: A new possible mechanism of GnRH secretion in the adult brain. *Reproductive Biology*, 21(4). <https://doi.org/10.1016/j.repbio.2021.100558>
- Rani, A., Saini, K. C., Bast, F., Varjani, S., Mehariya, S., Bhatia, S. K., Sharma, N., & Funk, C. (2021). A review on microbial products and their perspective application as antimicrobial agents. *Biomolecules*, 11(12). <https://doi.org/10.3390/biom11121860>
- Rani, G., Krishna, K., & Yogalakshmi, K. N. (2021). Enhancing the electrochemical performance of Fe₃O₄ nanoparticles layered carbon electrodes in microbial electrolysis cell. *Journal of Environmental Chemical Engineering*, 9(6). <https://doi.org/10.1016/j.jece.2021.106326>
- Raval, B., Srivastav, A. K., Gupta, S. K., Kumar, U., Mahapatra, S. K., Gajjar, P. N., & Banerjee, I. (2022). Synthesis of exfoliated multilayer graphene and its putative interactions with SARS-CoV-2 virus investigated through computational studies. *Journal of Biomolecular Structure and Dynamics*, 40(2), 712–721. <https://doi.org/10.1080/07391102.2020.1817788>
- Roy, R. K., Yadav, R., Jain, A., Tripathi, V., Jain, M., Singh, S., & Prakash, H. (2022). Yin and yang of immunological memory in controlling infections: Overriding self defence mechanisms. *International Reviews of Immunology*, 41(2), 240–252. <https://doi.org/10.1080/08830185.2021.1912037>
- Sachdeva, S., Garg, V. K., Labhsetwar, N. K., Singh, A., & Yogalakshmi, K. N. (2022). Zero Waste Biorefinery: A Comprehensive Outlook. *Energy, Environment, and Sustainability*, 3–22. https://doi.org/10.1007/978-981-16-8682-5_1
- Sahoo, P. K., Biswal, S., Kumar, H., & Powell, M. (2022). Urban to rural COVID-19 progression in India: The role of massive migration and the challenge to India's traditional labour force policies. *International Journal of Health Planning and Management*, 37(1), 528–535. <https://doi.org/10.1002/hpm.3327>
- Saykar, N. G., Arya, A., & Mahapatra, S. K. (2022). A comprehensive review on defect passivation and gradient energy alignment strategies for highly efficient perovskite solar cells. *Journal of Physics D: Applied Physics*, 55(4). <https://doi.org/10.1088/1361-6463/ac2d63>
- Senapati, S., Banerjee, P., Bhagavatula, S., Kushwaha, P. P., & Kumar, S. (2021). Contributions of human ACE2 and TMPRSS2 in determining host–pathogen interaction of COVID-19. *Journal of Genetics*, 100(1). <https://doi.org/10.1007/s12041-021-01262-w>
- Sharma, K. M., Singh, N. A., Patnaik, R., Tiwari, R. P., Singh, N. P., Singh, Y. P., Choudhary, D., & Lalotra, S. K. (2022). Sharks and rays (chondrichthyes, elasmobranchii) from the miocene sediments of Kutch, Gujarat, India: paleoenvironmental and paleobiogeographic implications. *Historical Biology*, 34(1), 10–29. <https://doi.org/10.1080/08912963.2021.1893712>
- Sharma, M., Gupta, P. K., Gupta, P., & Garabadu, D. (2022). Antinociceptive activity of standardized extract of *Bacopa monnieri* in different pain models of zebrafish. *Journal of Ethnopharmacology*, 282. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2021.114546>
- Sharma, P., Gupta, V., Kumar, K., & Khetarpal, P. (2022). Assessment of Serum Elements Concentration and Polycystic Ovary Syndrome (PCOS): Systematic Review and Meta-analysis. *Biological Trace Element Research*. <https://doi.org/10.1007/s12011-021-03058-6>
- Sharma, P., Sharma, V., Ahluwalia, T. S., Dogra, N., Kumar, S., & Singh, S. (2021). Let-7a induces metabolic reprogramming in breast cancer cells via targeting mitochondrial encoded ND4. *Cancer Cell International*, 21(1). <https://doi.org/10.1186/s12935-021-02339-3>
- Shevkani, K., Singh, N., Isono, N., & Noda, T. (2021). Structural and functional properties of amaranth starches from residue obtained during protein extraction. *Journal of Food Measurement and Characterization*, 15(6), 5087–

5096. <https://doi.org/10.1007/s11694-021-01070-x>
- Shevkani, K., Singh, N., Patil, C., Awasthi, A., & Paul, M. (2022). Antioxidative and antimicrobial properties of pulse proteins and their applications in gluten-free foods and sports nutrition. *International Journal of Food Science and Technology*. <https://doi.org/10.1111/ijfs.15666>
- Shrivastava, R., & Mahajan, P. (2022). Altmetrics and their relationship with citation counts: a case of journal articles in physics. *Global Knowledge, Memory and Communication*. <https://doi.org/10.1108/GKMC-07-2021-0122>
- Singh, B., Chattu, V. K., Kaur, J., Mol, R., Gauttam, P., & Singh, B. (2022). COVID-19 and Global Distributive Justice: 'Health Diplomacy' of India and South Africa for the TRIPS waiver. *Journal of Asian and African Studies*. <https://doi.org/10.1177/00219096211069652>
- Singh, B., Singh, S., Singh, B., & Chattu, V. K. (2022). India's Neighbourhood Vaccine Diplomacy During COVID-19 Pandemic: Humanitarian and Geopolitical Perspectives. *Journal of Asian and African Studies*. <https://doi.org/10.1177/00219096221079310>
- Singh, C. (2022). Erratum: Guided run-and-tumble active particles: Wall accumulation and preferential deposition (Soft Matter (2021) 17 (8858-8866) DOI: 10.1039/D1SM00775K). *Soft Matter*, 18(3), 684. <https://doi.org/10.1039/d1sm90221k>
- Singh, H., Ahmed, I., Biswas, R., Mete, S., Halder, K. K., Banerjee, B., & Haldar, K. K. (2022). Genomic DNA-mediated formation of a porous Cu₂(OH)PO₄/Co₃(PO₄)₂·8H₂O rolling pin shape bifunctional electrocatalyst for water splitting reactions. *RSC Advances*, 12(6), 3738–3744. <https://doi.org/10.1039/d1ra09098d>
- Singh, N. K., & Garabadu, D. (2021). Quercetin Exhibits α nAChR/Nrf2/HO-1-Mediated Neuroprotection Against STZ-Induced Mitochondrial Toxicity and Cognitive Impairments in Experimental Rodents. *Neurotoxicity Research*, 39(6), 1859–1879. <https://doi.org/10.1007/s12640-021-00410-5>
- Singh, S., & Ramakrishna, W. (2021). Application of CRISPR–Cas9 in plant–plant growth-promoting rhizobacteria interactions for next Green Revolution. *3 Biotech*, 11(12). <https://doi.org/10.1007/s13205-021-03041-x>
- Singh, S., Singh, T., Kunja, C., Dhoat, N. S., & Dhanial, N. K. (2021). Gene-editing, immunological and iPSCs based therapeutics for muscular dystrophy. *European Journal of Pharmacology*, 912. <https://doi.org/10.1016/j.ejphar.2021.174568>
- Suman, P., Chhichholiya, Y., Kaur, P., Ghosh, S., & Munshi, A. (2022). Long non-coding RNAs involved in different steps of cancer metastasis. *Clinical and Translational Oncology*. <https://doi.org/10.1007/s12094-021-02761-z>
- Sureshan, M., Rajamanikandan, S., Srimari, S., Prabhu, D., Jeyakanthan, J., & Saraboji, K. (2022). Designing specific inhibitors against dihydrofolate reductase of *W. bancrofti* towards drug discovery for lymphatic filariasis. *Structural Chemistry*. <https://doi.org/10.1007/s11224-022-01896-1>
- Tanwar, S., Singh, N., & Sharma, A. L. (2022). Structural and electrochemical performance of carbon coated molybdenum selenide nanocomposite for supercapacitor applications. *Journal of Energy Storage*, 45. <https://doi.org/10.1016/j.est.2021.103797>
- Thakur, L., Madaan, P., Jain, A., Shankar, V., Negi, A., Chauhan, S. B., Sundar, S., Singh, O. P., & Jain, M. (2022). An Insight Into Systemic Immune Response in Leishmania donovani Mediated Atypical Cutaneous Leishmaniasis in the New Endemic State of Himachal Pradesh, India. *Frontiers in Immunology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fimmu.2021.765684>
- Wu, F., & Bhatt, M. W. (2022). Simulation and Experimental Study of Nonlinear Characteristics for Multi-mode Driving of Intelligent Vehicles. *Journal of Interconnection Networks*. <https://doi.org/10.1142/S0219265921480017>
- Yadav, R., Juneja, S., Kumar, R., Saini, R., & Kumar, S. (2022). Understanding cross-tolerance mechanism and effect of drought priming on individual heat stress and combinatorial heat and drought stress in chickpea. *Journal of Crop Science and Biotechnology*. <https://doi.org/10.1007/s12892-022-00148-2>
- Yadav, U. P., Ansari, A. J., Arora, S., Joshi, G., Singh, T., Kaur, H., Dogra, N., Kumar, R., Kumar, S., Sawant, D. M., & Singh, S. (2022). Design, synthesis and anticancer activity of 2-arylimidazo[1,2-a]pyridinyl-3-amines. *Bioorganic Chemistry*, 118. <https://doi.org/10.1016/j.bioorg.2021.105464>
- Yashi, S., Ghosh, S. K., & Semwal, A. D. (2022). A quantitative and qualitative investigation of the impact of irradiation on the physico-chemical of pointed gourd during storage. *Journal of Food Science and Technology*. <https://doi.org/10.1007/s13197-022-05395-3>

हिंदी लेख

हिंदी की संवैधानिक स्थिति

डॉ. कुलभूषण शर्मा, सहायक प्रोफेसर, हिंदी विभाग, पंजाब केन्द्रीय विश्वविद्यालय

भारतीय संविधान 26 जनवरी 1950 को लागू हुआ था। स्वतंत्रता प्राप्ति से पूर्व पूरे भारत वर्ष के क्षेत्रों में स्वतंत्रता आन्दोलन के साथ-साथ हिंदी को देश की राष्ट्रभाषा बनाए जाने की सर्वाधिक मांग की जा रही थी। संविधान निर्माताओं ने इसी मांग को दृष्टिगत रखते हुए 14 सितम्बर 1949 को नियोजित एक सभा ने हिंदी को संघ की राजभाषा स्वीकार करते हुए राजभाषा हिंदी के संबंध में कुछ प्रावधान रखे। इन प्रावधानों के साथ सम्प्रति भारत की 22 (उस समय 15 थी) भाषाओं को संविधान की अनुसूची-8 में मान्यता दी गयी है। ये भाषाएँ हैं- हिंदी, पंजाबी, उर्दू, कश्मीरी, संस्कृत, असमिया, ओडिया, बंगला, गुजराती, मराठी, सिन्धी, तमिल, तेलगु, कन्नड़, मलयालम, मणिपुरी, कोंकणी, नेपाली, संथाली, मैथिली, बोडो तथा डोगरी।

सर्वप्रथम संविधान के भाग 5 के अंतर्गत अनुच्छेद 120 में संसद में प्रयोग की जाने वाली भाषा के संबंध में प्रावधान किया गया। इसके अनुसार संसद में कार्य हिंदी या अंग्रेजी में किया जायेगा परन्तु यथा स्थिति लोक सभा का अध्यक्ष या राज्यसभा का सभापति अथवा उस रूप में कार्य करने वाला व्यक्ति सदन में किसी सदस्य को, जो हिंदी या अंग्रेजी में अपनी पर्याप्त अभिव्यक्ति नहीं कर सकता है, तो उसे अपनी मातृभाषा में सदन को संबोधित करने की अनुमति दे सकता है। वहीं दूसरी ओर संविधान के भाग 6 के अंतर्गत अनुच्छेद 210 के खंड (1) में प्रावधान किया गया है कि राज्य के विधान मंडल में कार्य राज्य की राजभाषा या राजभाषाओं में या हिंदी में या अंग्रेजी में किया जाएगा किंतु यथा स्थिति, विधानसभा का अध्यक्ष या विधान परिषद का सभापति अथवा उस रूप में कार्य करने वाला व्यक्ति सदन में किसी भी सदस्य को, जो अपने राज्य की राजभाषा अथवा हिंदी या अंग्रेजी में से किसी भी भाषा में अपनी पर्याप्त अभिव्यक्ति नहीं कर सकता है, तो उसे अपन मातृभाषा में सदन को संबोधित करने की अनुमति दे सकता है। अतः संसद तथा विधानमंडल में मातृभाषा में अभिव्यक्ति का प्रावधान भारतीय संविधान में देखा जा सकता है।

संघ की राजभाषा से संबंधित प्रावधान संविधान के भाग 17 के अनुच्छेद के 343 से लेकर 351 तक प्राप्त होते हैं। संविधान के अनुच्छेद 343 (1) के अनुसार संघ की राजभाषा देवनागरी लिपि में लिखित हिंदी है। जबकि 343 (2) के अनुसार संविधान के प्रारंभ से 26 जनवरी 1965 तक सभी राजकीय प्रयोजनों के लिए अंग्रेजी का यथावत प्रयोग होता रहेगा। 343 (3) में संसद को यह अधिकार दिया गया है कि 15 वर्ष कि अवधि समाप्त होने के बाद भी वे चाहें तो अंग्रेजी के प्रयोग को यथावत रखने की विधि द्वारा कोई उपबंध कर सकेगी। संविधान के अनुच्छेद 344 के अनुसार माननीय राष्ट्रपति महोदय को यह आदेश दिया गया है कि संविधान के प्रथम 5 वर्ष तथा 10 वर्ष के पश्चात् राजभाषा आयोग की नियुक्ति करे। संविधान अनुच्छेद 345 में यह प्रावधान किया गया है कि राज्य को विधान मंडल विधि द्वारा एक या एकाधिक प्रादेशिक भाषाओं या हिंदी को सरकारी प्रयोजनों के लिए स्वीकार कर सकेगा। अनुच्छेद 346 में यह आदेश है कि एक राज्य तथा दूसरे राज्य के बीच तथा किसी राज्य एवं संघ के मध्य पत्रचार में संघ की राजभाषा

का ही प्रयोग होगा। अनुच्छेद 347 के अनुसार यदि किसी राज्य के जनसमुदाय का पर्याप्त अनुपात अपने द्वारा बोली समझे जाने वाली भाषा को राज्य द्वारा अभिजात करना चाहे तो राष्ट्रपति उस भाषा को सरकारी अभिजात देने का अधिकारी है। संविधान के अनुच्छेद 348 के अनुसार उच्चतम न्यायालय और उच्च न्यायालयों में विधेयक, अधिनियम, अध्यादेश, आदेश, तथा नियम-विनियम के प्राधिकृत पाठ अंग्रेजी में ही होंगे। संविधान के अनुच्छेद 349 में यह व्यवस्था की गई कि संविधान के आरंभिक 15 वर्षों तक अंग्रेजी के स्थान पर अन्य किसी भाषा का पाठ प्रधिकृत नहीं माना जायेगा। किंतु किसी अन्य भाषा से प्राधिकृत पाठ के लिए राष्ट्रपति स्वीकृति दे सकता है। संविधान के अनुच्छेद 350 के अनुसार कोई व्यक्ति अपनी शिकायत के समाधान के लिए संघ या सम्बद्ध राज्य में प्रयुक्त होने वाली किसी भी भाषा में निवेदन कर सकता है। संविधान का अंतिम अनुच्छेद 351 यह बताता है कि संघ सरकार का यह कर्तव्य है कि वह हिंदी को एक ऐसी सर्वमान्य राष्ट्रीय भाषा के रूप में विकसित करे जिसका पूरे राष्ट्र में गर्व सहित प्रयोग किया जा सके और वह भारत की मिश्रित संस्कृति को अभिव्यक्त कर सके।

इस प्रकार हम देखते हैं कि संविधान के अंतर्गत राजभाषा हिंदी से संबंधित प्रावधान न केवल हिंदी के स्वरूप और प्रचार प्रसार का माध्यम बनते हैं बल्कि इसके साथ-साथ प्रशासन में हिंदी की महत्ता को भी उद्घाटित करते हैं। भारतीय संविधान में प्रशासन के काम काज के अंतर्गत हिंदी एवं राज्यों कि मातृभाषा को विशेष स्थान दिया गया है।

***

ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਮਾਡਲ

ਡਾ. ਰਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ, ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਕੇਂਦਰੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਮਨੁੱਖਤਾ, ਅਜੇਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਸਥੂਲ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਰਾਜਕਤਾ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੀ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੂਚਨਾ ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਨੇੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਿਵਹਾਰ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਸੰਕਟ ਕਿੱਥੋਂ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਕਿੱਥੋਂ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧ ਹੋਈਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਤਮੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜੋ ਚੰਗਿਆਈ ਅਤੇ ਬੁਰਾਈ, ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ, ਸਵੈ-ਬਲੀਦਾਨ ਅਤੇ ਲਾਲਚ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਬੇਈਮਾਨੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਕੱਟੜਵਾਦ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਟਕਰਾਅ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਸੰਕਟ ਉਸਦੇ ਬਾਹਰੀ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਲਸਰੂਪ ਜਾਤ, ਨਸਲ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਕੌਮਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਅਤੇ ਨਰ-ਸੰਹਾਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁੱਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਜਮਾਤੀ, ਨਸਲੀ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਮੌਜੂਦ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਅਹਿਮ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਦੋ ਪੱਧਰਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ: ਸੂਖਮ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅੰਤਰ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਥੂਲ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਜਿਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਸਮੁੱਚੀ ਵਜੂਦਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਦੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਪੱਖ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮ-ਪਹਿਚਾਣ ਦੀ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਮਾਜੀਕਰਨ ਸਰੂਪ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਵਿਹਾਰਕ ਜੀਵਨ-ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਮਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਈ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨ ਦੀ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਅਵਸਥਾ ਜਾਂ ਸੰਤੁਲਨ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਟਿਕਾਉ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਵਜੋਂ ਨਾ ਕਿ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਜਾਂ ਸਰੀਰਕ ਸੁੱਖ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਜੋਂ। ਇਹ ਅੰਦਰੂਨੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ-ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਸਵੈ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਾਰੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ: ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਮਨ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਇਕਾਈਆਂ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਮਾਨਤਾਵਾਦੀ, ਗੈਰ-ਸ਼ੋਸ਼ਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਦਮਨਕਾਰੀ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਿੰਸਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।'

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰਾਂ, ਪਾਪਾਂ ਅਤੇ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਅਤੇ ਅਨੰਦਮਈ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਜੋਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਅਰਥ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਖੰਡਤਾ, ਅਰੇਗਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੇ ਨਦਰਿ ਰੂਪੀ ਫਲ ਵਜੋਂ ਅਨੰਦ ਦੀ ਸਿਖਰ ਹੈ ਜੋ ਅਡੋਲਤਾ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸੁਖ, ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪੂਰਨ ਟਿਕਾਉ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਸਾਂਤਿ ਸੁਖ ਸਹਜ ਧੁਨਿ ਉਪਜੀ ਸਾਧੂ ਸੰਗਿ ਨਿਵਾਸਾ ਜੀਉ॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 105)

ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਮਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਲਈ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਮਿੱਤਰ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾ ਸਹਿਜ ਦੀ ਅਨੰਦਮਈ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਸੁੱਖ, ਇਜ਼ਤ ਤੇ ਬੇਪੱਤੀ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ:

ਜੇ ਨਰੁ ਦੁਖ ਮੈ ਦੁਖੁ ਨਹੀ ਮਾਨੈ॥ਸੁਖੁ ਸਨੇਹੁ ਅਰੁ ਭੈ ਨਹੀ ਜਾ ਕੈ ਕੰਚਨ ਮਾਟੀ ਮਾਨੈ॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 633)

ਹੁਣ ਪੁਸ਼ਨ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਖੋਜਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰਸਪਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਵੇ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਭੌਤਿਕ ਵਜੂਦ ਭਾਵ ਸਰੀਰ ਸਦਾ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਦੀਵੀ ਆਤਮਾ ਲਈ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਥਾਈ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਚੇਤਨ ਮਨ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਜਾਂ ਵੱਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸੰਚਿਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਾਰ ਸਾਡੇ

ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਵੈ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਸਵੈ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਉਤ-ਪੋਤ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵੀ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕਤਾ ਹੀ ਫੈਲਾਏਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਜੇ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਮੂਲ ਇਕਾਈ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਸਵੈ-ਬੋਧ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਥੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਹੱਲ ਸੂਖਮ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਦਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਯੂਨੈਸਕੋ ਚਾਰਟਰ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਜੰਗਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ' ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਆਧਾਰ ਮਨ ਦੀ ਸਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਮੂਲ ਅਤੇ ਅਸਲ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸਹੀ ਕਦਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮਨ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਕ੍ਰੋਧ, ਮੋਹ, ਲੋਭ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਮਨਿ ਮੋਹੁ ਸਰੀਰਾ॥ ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਸੁ ਪੀਰਾ॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 414)

ਇਹ ਸਵੈ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਅਤੇ ਟਕਰਾਅ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਦਵੈਸ਼-ਭਾਵ, ਮਾਣ, ਹੰਕਾਰ, ਬੇਈਮਾਨੀ, ਬਦਲਾਖੋਰੀ, ਝੂਠੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਘਨਕਾਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਜੋਂ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਕਾਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕੇ ਸੁਝਾਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਵੈ ਦੇ ਸਮਰਪਣ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਸਵੈ-ਵਿਸਤਾਰ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਸਵੈ-ਭਾਵ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਵੈ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦੀ ਝੂਠੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ 'ਹਉਮੈ' ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਰੋਗ ਹੈ ਪਰ ਇੱਥੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰੋਗ ਖੁਦ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਇਸ ਦੇ ਅਸਲ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹਉਮੈ ਦੇ ਪੂਰਨ ਖੰਡਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਸਵੈ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੱਖ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ?

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਵਕਾਲਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ, ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਚਰਿੱਤਰ ਅਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲੁਪਤ ਹੋ ਜਾਣ। ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹਉਮੈਗਤ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸਰਵ-ਵਿਆਪਕ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਹੋਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਉਮੈ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਂਦੀ, ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣ, ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ, ਠੰਡਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਤ ਮਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ, ਆਪਣੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਬਾਹਰੀ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦਾ ਆਪਾ ਇਵੇਂ ਚਮਕ ਉੱਠਦਾ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਖਿੜਣ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੁਗੰਧੀ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਪੂਰੇ ਗੁਰਿ ਸਮਝਾਇਆ ਮਤਿ ਉਤਮ ਹੋਈ॥ ਅੰਤਰੁ ਸੀਤਲ ਸਾਂਤਿ ਹੋਇ ਨਾਮੇ ਸੁਖ ਹੋਈ॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 414)

ਸੂਖਮ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਵਿਗਾੜ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅਸਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮੂਲ ਖੇਤਰ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਮਿਆਰਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਇਕਾਈ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹੈ ਜੋ ਸਮਝ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਯੋਗਾਤਮਕ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਿਵਾਰਕ ਬੰਧਨ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ। ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਝਗੜਾ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਲਿੰਗ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪਾੜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਲੇਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਯੋਗਦਾਨ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਾਂਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ ਤਣਾਅ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਹੰਕਾਰ ਭਾਵ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਣ ਭਾਵਨਾ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਇਹੁ ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਗੂੜਾ ਧਨ ਪਿਰ ਹੋਇ॥ ਸਾਂਤਿ ਸੀਗਾਰੁ ਰਾਵੇ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਇ॥

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਪ੍ਰਭੁ ਕੇਇ ਨ ਪਾਏ॥ ਮੂਲਹੁ ਭੁਲਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਏ॥ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 664)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਜੋ ਦੋ ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਦੋ ਵਜੂਦਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਜੋੜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਪਵਿੱਤਰ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

-ਧਨ ਪਿਰੁ ਏਹੁ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਬਹਨਿ ਇਕਠੇ ਹੋਇ॥

ਏਕ ਜੋਤਿ ਦੁਇ ਮੂਰਤੀ ਧਨ ਪਿਰੁ ਕਰੀਐ ਸੋਇ॥ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 788)

-ਸੀਲ ਸੰਜਮਿ ਪ੍ਰਿਅ ਆਗਿਆ ਮਾਨੈ॥ ਤਿਸੁ ਨਾਰੀ ਕਉ ਦੁਖੁ ਨ ਜਮਾਨੈ॥ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 185)

ਇਥੇ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਨੈਤਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਪੀ ਵਜੋਂ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਘਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਰੂਪੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਦਾ ਹੈ।

ਘਰਿ ਕੀ ਨਾਰਿ ਤਿਆਗੈ ਅੰਧਾ॥ ਪਰ ਨਾਰੀ ਸਿਉ ਘਾਲੈ ਧੰਧਾ॥

ਪਾਪੀ ਕਾ ਘਰੁ ਅਗਨੇ ਮਾਹਿ॥ ਜਲਤ ਰਹੈ ਮਿਟਵੈ ਕਬ ਨਾਹਿ॥ (1165)

ਇਸ ਲਈ ਅੰਦਰੂਨੀ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸਹਿਜ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਅਸਲ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਸੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਦਰੂਨੀ ਟਿਕਾਉ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ, ਆਵੇਗ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਬਣਾ ਕੇ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪੂਰਨ ਪਿਆਰ ਦੇ ਆਪਮੁਹਾਰੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਭਾਵ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸੰਤੁਲਿਤ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦਾ ਗਠਨ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ, ਜਾਤੀ ਸਮੂਹਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਮੂਹਾਂ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸਮੂਹਾਂ ਦਾ ਸੰਯੋਜਨ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਹਿੱਸਾ ਸਮਾਜਿਕ ਏਕਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਟਕਰਾਉ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਠ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਜਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹੋਣ 'ਤੇ ਗਹਿਨ ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਥੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਟਿਕਾਉ ਜਾਂ ਅਨੰਦਮਈ ਆਲਸ ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਸਮਾਜ-ਮੁਖੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਅਨੰਦਮਈ ਅਵਸਥਾ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਹ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਥੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਪੂਰਵਲੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ (ਜੈਨ ਮੱਤ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਮਤ) ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੱਚ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲਣਾ, ਸਿੱਖ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਉਸ ਪਹਿਲੂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਿੱਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਕੋਈ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯਮਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਮ ਜਪੇ, ਕਿਰਤ ਕਰੇ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕੋ। ਇਥੇ ਨਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀਵਾਦ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਦਮੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਨਿਰ-ਸਵਾਰਥ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੰਮ ਅਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਭੁੱਖਿਆਂ ਲਈ ਰੋਟੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨਾ, ਬਿਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਲਾਜ ਦੇਣਾ, ਨੰਗੇ ਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੁਆਰਥ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਆ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਬਣਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। 'ਨਾਮ ਜਪਣਾ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਟੱਲ ਬ੍ਰਹਮ ਤੱਤ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਸਪੱਰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਬ੍ਰਹਮਤਾ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਦਕਿ 'ਵੰਡ ਛੱਕਣਾ' ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ, ਅਨੰਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।² ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਚਾਅ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਰਾਹ ਜੋ ਕਿ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਅਸਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਜੋਂ ਸਵੈ-ਪ੍ਰਭੁਸੱਤਾ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਵੰਡ ਦਾ ਹੈ।

ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਸਥੂਲ ਪੱਧਰਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋਂਦ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀ ਅਨੁਭਵੀ ਸੂਝ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਖੋਜ ਨਾ ਤਾਂ ਦੈਵੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਤ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਯੂਟੋਪੀਆ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। ਫਿਰ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਵਜ਼ੂਦਗਤ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਸਕੇ?

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇਵਲ ਸੰਕਲਪਿਕ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਹ ਕਾਰਜ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਇੱਕ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਇੱਕ ਸੰਸਥਾ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਸਮੂਹ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੂਮਿਕਾ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਬਾਕੀ ਧਿਰਾਂ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗੀ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸੁਭਾਅ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੇਤੰਨ ਗਤੀਵਿਧੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤੀ

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਨੁੱਖੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ, ਸਮੂਹਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅੰਦਰਲੀ ਤਬਦੀਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸਾਧਨ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਪਾਸੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਧ-ਜਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੋੜੀਂਦੀ, ਸਗੋਂ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਦਰਜੇਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂ, ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਆਦਿ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੇ ਮੁੱਲ ਵਜੋਂ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਵਾਲਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਸੇਵ ਕਮਾਈਐ॥ ਤਾ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣੁ ਪਾਈਐ॥ (26)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦਿਸ਼ਾ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਆਦਰਸ਼ ਪ੍ਰੇਮ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਲਈ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਲਈ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਣ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਨਿਆਂ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦੀ ਸਮਝ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਮਰਪਣ ਅੰਦਰਲੇ ਖਲਾਅ ਜਾਂ ਸੁੰਨਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਵੈ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮੱਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹਿਕ ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਅਤੇ ਮਤ-ਭੇਦਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠ ਜਾਂਦਾ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਅਭਿਆਸ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਭਾਵਨਾ ਆਤਮ-ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸਵੈ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਆਤਮ-ਤਿਆਗ ਜਾਂ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤਾ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ, ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪਸਾਰ, ਡਰ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਭਾਵ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸੇਵਾ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਦੋ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ: ਸਵੈ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਪਹਿਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਭਲਾਈ ਨਾਲ ਹੈ ਜਦਕਿ ਦੂਜੀ ਅਨਿਆਪੂਰਨ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ।

ਸਥੂਲ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਮਾਜ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੀ ਫੈਰੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੂਹਾਂ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਟਕਰਾਅ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ, ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਸੇਧਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਚ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਈ ਹੈ:

-ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ॥ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 611)

-ਏਕੁ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੇ ਮੰਦੇ ॥ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1349)

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਥੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਭਾਈਚਾਰੇ, ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਆਚਰਣ ਦੀ ਅਨੁਕੂਲਤਾ 'ਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਕਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਘੱਟ ਰਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿਚਲੇ ਵਿਗਾੜ, ਪਲਾਇਨਵਾਚੀ ਰੁਚੀ, ਘੋਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਤੇ ਲਾਚਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਮਾਜਿਕ ਟਕਰਾਉ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਨਫ਼ਰਤ, ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ, ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਲੀ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਭਾਵਨਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਚਰਿੱਤਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਮਨ ਅਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹ ਰੂਹਾਨੀ ਸਕੂਨ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੂਖਮ ਤੇ ਸਥੂਲ ਦੋਵਾਂ ਪੱਧਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ;

1. Johan Galtung, 'Peace Research Past Experience and Future Perspectives' in Peace Research for Peace Action, ICPR, New Delhi, 1972, pp, 79-80
2. Puran Singh, *Spirit of the Sikh*, Punjabi University, Patiala, 1978, pp 35-36

***

Follow CUPB on Social Media

: https://twitter.com/cup_bathinda

: <https://www.facebook.com/centraluniversityofpunjab>

: https://www.instagram.com/cup_bathinda/

CUPB Newsletter Compiled & Published by:

Office of Public Relations & CUPB Newsletter Committee

Patron

Prof. Raghavendra P. Tiwari
Vice Chancellor
Central University of Punjab

Editorial Board

Prof. Alpana Saini
Prof. Monisha Dhiman
Dr. Dinesh Babu P.
Dr. Rubal Kanozia
Dr. Paramveer Singh
Dr. Ramanpreet Kaur
Dr. Kulbhushan Sharma
Mr. Robin Jindal (P.R.O.)

Designed by:

Office of Public Relations
Central University of Punjab, Ghudda, Bathinda, Punjab - 151401
Website: www.cup.edu.in

For any suggestions, please contact us at pro@cup.edu.in
